

Діяльність єврейських суспільно-політичних сил у Катеринославській губернії на початку ХХ ст.

Одним з найбільш строкатих в етнічному сенсі регіонів України є Південь. Значний інтерес для дослідників становить історія цього регіону на початку ХХ ст., коли у Південній Україні переживали розквіт рухи національних меншин. Однією з найчисленніших національних груп регіону були євреї. Так, на Катеринославщині вони становили 4,69 % населення, поступаючись лише українцям і росіянам. Євреї були другою за чисельністю групою населення міст Півдня. Великими були єврейські громади Катеринослава і Олександрівська. Так, на 1897 р. євреї склали 35 % населення Катеринослава, майже 31 % населення Верхньодніпровська, і понад 27 % населення Олександрівська і Павлограда [1, 22]. Як зазначають Ф. Турченко і Г. Турченко, міста, особливо великі, справляли сильний вплив на спосіб життя євреїв, сприяючи їх модернізації [2, 41]. Це позитивно впливало на процеси розгортання єврейського національного руху на Півдні України на початку ХХ ст.

Перші роботи вітчизняних дослідників з історії єврейського руху цього періоду, у яких оглядово висвітлювалась діяльність відповідних суспільних сил на Катеринославщині, з'явилися у 1920-х рр. Зокрема, діяльність єврейських соціалістичних сил на Катеринославщині частково висвітлена в узагальнюючому дослідженні Н. Бухбиндера, у якому проаналізовано єврейський робітничий рух початку ХХ ст. [3]. Окремі питання історії єврейських суспільно-політичних сил у Катеринославській губернії досить оглядово розглядаються на сторінках робіт, присвячених окремим політичними силами. М. Рафес у межах свого дослідження з історії Бунду іноді коротко характеризує політичну

діяльність його організацій у Катеринославі [4]. Окремі аспекти історії катеринославської організацій Поалей-Ціон висвітлив у своєму нарисі з історії цієї політичної сили Б. Борохов [5]. Через зрозумілі політичні причини вітчизняні історики у пізніший період не приділяли уваги студіям з історії єврейського руху. В умовах сучасної України ведеться активна робота по дослідженню названої проблеми. О. Найман, аналізуючи діяльність єврейських суспільно-політичних сил в Україні на початку ХХ ст., у своїх роботах торкається й їхньої діяльності на Катеринославщині [6]. Діяльність Бунду у відповідній губернії частково охарактеризована у студіях В. Гусева, який досліджує цю політичну силу в загальноукраїнському масштабі [7, 8, 9]. З'явилися узагальнювальні роботи з історії суспільно-політичного життя південноукраїнського регіону на початку ХХ ст., автори яких також вивчають діяльність єврейських сил, у т. ч. на Катеринославщині. У цьому напрямку працює Г. Турченко [2, 10, 11]. Вітчизняними вченими робляться спроби проаналізувати діяльність окремих єврейських сил на рівні конкретних губерній південноукраїнського регіону. Так, у монографії О. Бистрякова охарактеризовано сіоністський рух у Катеринославі початку ХХ ст. [12]. Таким чином, на сьогодні у вітчизняній історіографії відсутнє окреме спеціальне дослідження з означеної теми, тому ми поставили своєю метою проаналізувати діяльність єврейських суспільно-політичних сил у відповідній губернії у названий період.

На початок ХХ ст. на Катеринославщині були представлені майже всі єврейські партії, які існували в імперії. Єврейські політичні сили, репрезентовані у регіоні, подібно до всіх українських партій і російських соціалістичних партій, постали поза парламентським і електоральним процесами в Російській імперії.

Значну активність на Півдні України виявляли єврейські соціалістичні сили, у роботі яких брали участь єврейська інтелігенція, студентство, робітники, ремісники [13, 92, 462, 554, 573]. Однією з таких сил був Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії (Бунд), який виник у Вільно в 1897 р. Союз бачив майбутню Росію федерацією національностей з національною ав-

тономією кожної з них. Кожен член партії мав обов'язково сплачувати членські внески в партійну касу [4, 22]. Бунд у імперії діяв нелегально [6, 40]. Організації Союзу виникли з єврейських соціалістичних гуртків кінця XIX ст.

Значного масштабу робота Бунду набуває в часи революції 1905–1907 рр. Як зазначає О. Найман, за чисельністю відділи Бунду в Україні були не меншими від РСДРП [14, 38]. За даними Л. Мартова, на 1905 р. парторганізація Катеринослава мала 150 чол. [15, 141]. У 1906 р. на Півдні України велася робота з створення Південного центрального бюро Бунду, в якій брали участь і бундівці Катеринославщини [16, 1].

У діяльності Бунду переплелися елементи етапів розгорнутої політичної діяльності й агітації. У часи революції 1905–1907 рр. бундівці входили до революційних органів влади. Восени 1905 р. у Катеринославі члени Бунду увійшли до Бойового страйкового комітету, який керував загальним політичним страйком у місті. Накази комітету були обов'язковими для всіх громадян, громадських установ, заводів, фабрик, торгових закладів Катеринослава [8, 101]. Союз, розуміючи можливості впливу на владу через Думу, брав участь у виборах до неї, блокуючись з іншими опозиціонерами. Але взаємини з іншими єврейськими організаціями не завжди були дружними. Бундівці вели боротьбу із зубатівцями за вплив на робітників-євреїв [4, 77]. А у липні 1905 р. в Катеринославі виник конфлікт між Бундом і Поалей-Ціоном, який іноді виливався у бійки між представниками цих політичних сил [17].

Агітація бундівців у 1905–1907 рр. у регіоні мала різнобічний характер. Це організація мітингів, гурткова робота, видання і поширення власних агітматеріалів і преси. Так, влітку 1905 р. Бунд у Катеринославі видав прокламацію «Справжні представники європейського пролетаріату» [8, 42].

У роки реакції деякі відділи Бунду припинили свою діяльність. У 1909 р. робилися спроби відродити парткомітет союзу в Катеринославі [18]. Місцеві організації сильно постраждали від арештів, що спонукало партійців до більш тісної співпраці з загальноімперськими соціалістичними силами, зокрема РСДРП.

У 1912 р. на федеративних засадах об'єдналися катеринославські організації Бунду і РСДРП [7, 16].

Слід зазначити, що на момент початку Першої світової війни на теренах України вже не було відділів Бунду з досвідом тривалої роботи. У 1914 р. в Катеринославі бундівці працювали в легальних товариствах [11, 36, 37]. Це допомогло його членам подолати внутріпартійну кризу, посилити зв'язки з масами [13, 93]. Так, з початком війни відродилися деякі організації Бунду, зокрема, у 1915 р. відновила свою роботу катеринославська організація [3, 376, 377]. Однак вже на серпень 1915 р. ані в Катеринославі, ані у самій губернії поліція не помітила діяльності бундівців [19, 1]. У цілому ж, на лютий 1917 р. в Україні, на думку М. Рафеса, було не більше 20 організацій Бунд. За даними лідера Бунду, діяли парторганізації в Катеринославі. Бахмуті, Луганську і Маріуполі Катеринославської губ. [20, 13].

На Катеринославщині діяла й інша єврейська партія – Поалей-Ціон, яка виникла як рух Поалей-Ціон («Трудящі Сіону») у складі Всесвітньої сіоністської організації [6, 39]. Партосередки спочатку не були зв'язані між собою, маючи різні програми та напрями роботи. Поступово виникли порайонні центри: у Катеринославі, а пізніше в Одесі [21, 103; 3, 342]. У 1900–1901 рр. у Катеринославі під впливом агітації Б. Борохова і публіциста Шимойні (Ш. Добіна) постав перший осередок Поалей-Ціон майже із 100 чол. [22, 202]. Утворення відповідних організацій у місті зустріло певну протидію уповноваженого Катеринославського району сіоніста М. Усишкіна і міського рабина Ш. Левіна [5, 6, 7]. У цілому ж, місцевий осередок Поалей-Ціон справляв суттєвий вплив на аналогічні організації на Півдні. Так, спочатку партійному центру в Катеринославі були підпорядковані й кримські організації [14, 39].

У середині названої партії існувало кілька течій. У 1904 р. прибічники ідеї створення єврейської держави на території Уганди об'єдналися на з'їзді в Одесі і створили Сіоністсько-соціалістичну робітничу партію (далі – ССРП). Цей розкол зачепив і місцеві організації Поалей-Ціон. Зокрема, вже 1904 р. осередки сіоністів-

соціалістів діяли у Катеринославі, Верхньодніпровську на Катеринослащині [3, 434, 345; 5, 8].

Інші учасники руху Поалей-Ціон на конференції в Цюріху 1905 р. утворили партію однойменну партію, у середині якої існувала течія прибічників ідеї єврейської національно-територіальної автономії (Сейму). Останні вийшли з Поалей-Ціон після партконференції 1905 р. у Бердичеві і створили Єврейську соціалістичну робітничу партію (далі – ССРП). Загальнопартійні процеси зачепили і місцеві осередки. Після виходу сеймовців, партійці на чолі з Б. Бороховим у лютому 1906 р. зібрали Всеросійську конференцію в Полтаві, де схвалили назву своєї партії – Єврейська соціал-демократична робітнича партія Поалей-Ціон [5, 8]. Її програмові засади були розроблені наприкінці 1906 р. на конференціях у Сімферополі й Константинограді [23, 36]. Одним з лозунгів партії була вимога територіальної автономії для євреїв на демократичних засадах у Палестині [21, 83]. Взаємини ССРП і Поалей-Ціон були складними.

Внутріпартійний розкол і політичні репресії, які торкнулися усіх опозиційних сил у Російській імперії по закінченню революції 1905–1907 рр., призвели до поступового згасання активності поалей-ціоністів у регіоні. Маємо лише поодинокі дані про їхню діяльність на Катеринослащині у постреволуційний час. У 1913 р. у Катеринославі діяв гурток осіб, близьких за поглядами до Поалей-Ціон, які вели роботу серед місцевого єврейського заводського пролетаріату. Членами гуртка були студент Майзон, вчитель Абрам, екстерн Хаїм та ін. [24, 3]. Партгрупа з 25 осіб діяла у місті й напередодні Першої світової війни [12, 121]. У жовтні 1913 р., за даними поліції, в Маріуполі на Катеринослащині теж існувала організація цієї партії [24, 115].

У роки світової війни Поалей-Ціон теж не проявляла активності в регіоні. Деякі партійці мешкали на Катеринослащині. У травні 1915 р. поліція під час ліквідації Варшавського комітету Поалей-Ціон знайшла листування з С. Штримером і Х. Кацом, які жили у Катеринославській губернії [25, 104].

Як зазначалося, від Поалей-Ціон відкололися ССРП і СЕРП. Остання була ідейно близька до ПСР. На думку серповців, Росія мала стати федерацією, де кожна нація створила б свій «сейм», що вирішував усі внутрішні проблеми народу [21, 99]. Досить активними й чисельними серпівці були на Катеринославщині під час революції 1905–1907 рр. Проте їхні стосунки з іншими єврейськими соціалістичними організаціями були досить проблемними. Зокрема, восени 1905 р. у Катеринославі, де під тиском Бунду серповців не допустили до Ради робітничих депутатів, вони утворили окрему Єврейську раду робітничих депутатів [3, 353].

СЕРП, порівняно зі своїми колегами, вела більш активну роботу в умовах політичної реакції в постреволюційний період. Так, у грудні 1909 р. в Олександрівську (Катеринославська губ.) арештовано члена віленської партгруппи І. Сегала, який вів агітацію серед місцевої робітничої молоді, збирав кошти на партійні потреби [26, 1–1 зв.]. У 1910 р. в Каховці (Дніпровський пов. Таврійської губ.) діяв гурток СЕРП на чолі з І. Ковнатовським, який для поширення партлітератури пробував відкрити легальну бібліотеку чи книгарню. Проте отримати від губернатора офіційний дозвіл на відкриття зазначених організацій їм не вдалося [27, 2–3]. А в 1912 р., за даними поліції, в с. Каменське (Катеринославський пов. Катеринославської губ.) навіть проводилась нарада місцевих членів ССРП [28, 1]. У роки світової війни окремі члени партії, подібно бундівцям, працювали у єврейських громадських організаціях, де пропагували ідею національно-культурної автономії [29, 104].

До єврейських лібералів належали члени Спілки для досягнення рівноправ'я євреїв у Росії, що вимагали «відміни усіх діючих для євреїв обмежувальних законів і наказів та повного зрівняння їх у правах з іншим населенням; свободи національно-культурного самовизначення у всіх його проявах» [30, 236]. Її відділ, активну участь у роботі якого брала єврейська інтелігенція, діяв у часи революції 1905–1907 рр. у Катеринославі. Місцевий осередок брав участь у виборах до I і II Державних Дум, співпрацюючи під час виборчих перегонів із загальноімперськими ліберальними силами [31]. У 1907 р. осередки Спілки для досягнення рівноправ'я

евреїв у Росії припинили своє існування по всій імперії внаслідок внутрішнього розколу цієї організації. З неї вийшли сіоністи, що вирішили вести власну виборчу кампанію, а також національно налаштовані, але ворожі сіонізму, кола єврейської інтелігенції, які утворили «Єврейську народну групу» [3, 355].

Активно діяли на Півдні України, у т. ч. на Катеринославщині сіоністські організації. Значне місце в їхньому фінансуванні мали членські внески, які платились у формі купівлі шекельних марок [32, 68]. Сіоністи, маючи своєю метою еміграцію євреїв в Палестину для створення там самостійної єврейської держави, активно сприяли розвитку й укріпленню національної єврейської ідеї [21, 71–72]. В. Жаботинський, відомий єврейський публіцист, так визначав мету сіоністського руху: «Ми бажаємо виокремити і видалити з єврейського народу всі те елементи, для яких не дорога приналежність до єврейства і які ладні асимілюватися, а всі інші елементи хочемо об'єднати в лавах нашого руху» [33, 26]. Царат деякий час лояльно ставився до дій сіоністів, бо ті сприяли еміграції євреїв, але сіоністські організації де-юре були нелегальними [34, 25]. З 1903 р. діяльність сіоністів в Російській імперії була офіційно заборонена [21, 71–72].

На Півдні України, особливо в Катеринославі, значного розвитку набув сіоністський рух. Місцеві сіоністи справляли значний вплив на діяльність відповідних організацій у регіоні. Так, система сіоністських організацій, яка існувала у Таврійській губернії на 1903 р., була підпорядкована комітету у Катеринославі [35, 18].

Катеринославські сіоністи мали вплив на відповідний рух не лише в регіональному, а й загальноімперському масштабі. Влітку 1904 р., за даними О. Бистрякова, лідер сіоністів Катеринослава М. Усишкін став головою організації «Ціоней-Ціон» («Сіоністи Сіону»), очоливши цей рух у Росії [12, 110]. А в липні 1905 р. на VII сіоністському конгресі його було обрано до комітету із 6 чоловік, призначеного керувати сіоністським рухом [36, 204].

В умовах революції 1905–1907 рр. сіоністи Півдня України взяли досить активну участь у виборах до Державних Дум, що було досить не типовим для рухів національних груп, які

дискримінуються панівним режимом. Адже, на думку польського соціолога Є. Вятра, політична система може мати структуру, що де-факто не дає індивіду можливості брати участь у політичному житті. Як наслідок, індивід усувається навіть від таких форм, які створюють, хоча б символічно, видимість його участі в ній. Так, представник меншості, що дискримінується, може оцінювати систему як чужу щодо його групи і таку, яка не створює умов для його участі у політичній діяльності, хоч для представників інших груп ця система надає досить можливостей для участі у політичному житті [37, 295]. Існуюча в Російській імперії система дискримінації євреїв мала спонукати їх до відмови від участі у політичному житті. Як зазначає Дж. Франкель, «живучи у сутінковій зоні між легальністю і нелегальністю, сіоністський рух в Росії постійно виходив з ідеї, що наголошувала на його неучасті у політиці, а також на його еміграційних і культурних завданнях» [38, 159]. Проте сіоністи Півдня України займали досить активну політичну позицію. Зокрема, у 1906 р. сіоністи Катеринослава провели до Державної Думи свого представника адвоката М. Шефтеля [12, 111].

Переслідування влади по закінченню революції 1905–1907 рр. мали негативний вплив на розвиток сіоністських організацій Катеринослащині. Проте, з припиненням реакції, 1910 р. у регіоні знов активізується відповідний рух. На цей час гуртки сіоністів існували у Катеринославі, Олександрівську, Бахмуті та ін. містах Катеринослащини [39, 373].

Сіоністські осередки діяли й в роки Першої світової війни. Частина сіоністів прибула до Катеринослава у якості біженці в. Зокрема, з початком війни до міста переїхали члени пінської групи сіоністів на чолі з І. Бергманом. З Вільно до Катеринослава було переміщено єврейську гімназію, засновану й очолювану сіоністом П. Каганом [12, 122].

На Півдні України діяла й Єврейська територіалістська організація (далі – ЄТО), що виникла на конференції влітку 1905 р. у Базелі. Територіалісти вважали можливим створити автономні єврейські поселення на будь-якій території [38, 137]. Однак, на

Катеринославщині представники цієї організації, на відміну від Херсонщини, взагалі не проявляли активності. Станом на 1908 р. поліція не виявила навіть зв'язку єврейських товариств Катеринославської губернії з центральним офісом ЄТО у Лондоні [40, 210].

Отже, на початку ХХ ст. на Катеринославщині розгорнули свою діяльність різноманітні єврейські суспільно-політичні сили. Діяльність єврейських сил, які не були легалізовані, досягла значних масштабів у названій губернії. Катеринославщина стала одним з центрів діяльності партії Поалей-Ціон і сіоністського руху в імперії. Значну політичну активність проявляли представники Бунду. Найбільших масштабів суспільно-політична робота єврейських сил досягає під час революції 1905–1907 рр. У міжреволюційний період в умовах урядових переслідувань діяльність єврейських національних сил згасає та поступово сходить нанівець під час Першої світової війни.

1. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник / С. Чорний. – К. : ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.
2. Турченко Ф.Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (Кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси / Ф.Г. Турченко, Г.Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 352 с.
3. Бухбиндер Н.А. История еврейского рабочего движения в России. По неизданным архивным материалам / Н.А. Бухбиндер. – Ленинград : Академическое издание, 1925. – 388 с.
4. Рафес М. Очерки по истории «Бунда» / М. Рафес. – М. : «Московский рабочий», 1923. – 440 с.
5. Борохов Б. К истории Поалей-ционизма / Б. Борохов // Из истории партии. – Вып.1. – М. : Типография «Молот», 1924. – С. 5–19.
6. Найман О. Формування ідейно-політичних засад єврейських партій та угруповань України на початку ХХ століття / О. Найман // Відродження. Часопис з питань культури та освіти національних меншин України. – 1998. – № 6. – С. 39–44.

7. Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець XIX – 1921 р.) : автореф. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01 / В.І. Гусев ; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1999. – 36 с.
8. Гусев В. Бундівські організації України в 1905 р. / В. Гусев // Запорожские еврейские чтения. – Запорожье : «Диво», 2000. – Вып. 4. – С. 98–101.
9. Гусев В. Бунд в Україні часів Першої світової війни / В. Гусев // Запорожские еврейские чтения. – Запорожье : «Этта-Пресс», 1998. – Вып. 2. – С. 36–40.
10. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.) / Г.Ф. Турченко. – Запоріжжя : Просвіта, 2005. – 324 с.
11. Турченко Г.Ф. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.) / Г.Ф. Турченко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – 342 с.
12. Быстряков А.Г. Очерки истории сионистского движения в Екатеринославе / А.Г. Быстряков. – Днепропетровск : ТДУ «Борсфор», 2008. – 180 с.
13. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М. : РОССПЭН, 1996. – 872 с.
14. Найман О. Єврейські партії в Криму на початку XX століття / О. Найман // Запорожские еврейские чтения. – Запорожье : «Диво», 1999. – Вып. 3. – С. 38–41.
15. Мартов Л. История российской социал-демократии / Л. Мартов. – М.: «Книга», 1923. – 227 с.
16. Российский государственный архив общественно-политической истории (далі – РГАОПИ), ф. 271, оп. 1, д. 266.
17. Хлеб и Воля (Женева). – 1905. – № 21–22 (август – сентябрь).
18. Правда (Львов). – 1909. – 14 июля.
19. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. 102. Особый отдел, оп. 1915 г., д. 6 ч. 22 л. В.
20. Рафес М. Два года революции на Украине. Революция и раскол «Бунда» / М. Рафес. – М. : Государственное издание, 1920. – 168 с.
21. Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX століття. Документи і матеріали. – К. : НАН України, 2002. – 280 с.
22. Маор И. Сионистское движение в России (авторизированный сокращенный перевод с иврита) / И. Маор. – Иерусалим : Библиотека-Алия. 1977. – 470 с.
23. Кивин С. У колыбели партии / С. Кивин // Из истории партии. – Вып.1. – М. : Типография «Молот», 1924. – С. 20–38.
24. РГАОПИ, ф. 272, оп. 1, д. 555.

25. РГАОПИ, ф. 272, оп. 1, д. 557.
26. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. 11, оп. 1, спр. 1040.
27. ГАРФ, ф. 102. Особый отдел, оп. 1910 г., д. 55 ч. 75 л. Б.
28. ГАРФ, ф. 102. Особый отдел, оп. 1912 г., д. 55 ч. 23.
29. Равич-Черкасский М. 12–14 годы в Екатеринославе / М. Равич-Черкасский // Летопись революции. – 1923. – № 2. – С. 102–111.
30. Российские партии, союзы и лиги. Сборник программ, уставов и справочных сведений о российских политических партиях, всероссийских профессионально-политических и профессиональных союзах и всероссийских лигах / сост. В. Ивановичем. – СПб. : тип.-лит. Б. М. Больфа, 1906. – 252 с.
31. Еврейский голос (Одесса). – 1907. – 5 января.
32. Евсеев Е.С. Из истории сионизма в царской России / Е.С. Евсеев // Вопросы истории. – 1973. – № 5. – С. 59–78.
33. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання / В. Жаботинський. – Київ : Республіканська асоціація українознавства, 1991. – 136 с.
34. Roshwald A. Ethnic nationalism and the fall of empires. Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923 / A. Roshwald. – London – New York : Routledge Taylor and Francis group, 2001. – 274 p.
35. Королёв В.И. Возникновение политических партий в Таврической губернии / В.И. Королёв. – Симферополь : Таврия, 1993. – 42 с.
36. Лакер В. История сионизма / В. Лакер. – М. : Крон-Пресс, 2000. – 843 с.
37. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М. : Издательство «Прогресс», 1979. – 463 с.
38. Frankel J. Prophecy and politics socialism, nationalism and The Russian Jews, 1862–1917 / J. Frankel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 686 p.
39. ДАДО., ф. 11, оп. 1, спр. 997.
40. ДАДО, ф. 11, оп. 1, спр. 664 а.